

Schreiber Gábor: *Honszu szent páviánjai: Egy thébai kultusz története/ The sacred baboons of Khonsu: History of a Theban cult. Archaeolingua Series Minor 44. Budapest, 2020.*

Az elmúlt 20 év egyiptológiai kutatásai egyre intenzívebb figyelmet fordítottak a Kr. e. első évezredi Théba teológiai hagyományaira és az azok középpontjában álló istenségek kultuszaira. Meglepő módon azonban nem csupán a kisebb kultuszok maradtak ezelőtt érintetlenül, de egyes jelentősebb, a thébai szent táj egészére kiterjedő istenkultuszok átfogó tanulmányozására is csak nemrég került sor. A Luxorban és környékén az elmúlt években végzett nagyszabású régészeti és epigráfiai munkáknak köszönhetően a könyvtárak és kutatóintézetek polcai számos publikációval gyarapodtak. Jellegükből adódóan ezen kutatások főként a thébai szent táj egészét vagy jelentősebb központjait érintő jelenségekre fókuszálnak, míg a szerényebben adatolt templomi kultuszokról sok esetben hiányosak az ismereteink.

Az *Archaeolingua Series Minor* 44. köteteként megjelent munkájában Schreiber Gábor egy ilyen, a karnaki templomkörzetben működő „kis kultusz” történetét mutatja be, amelynek középpontjában a thébai triász legfiatalabb tagja, Honszu speciális állatalakban tisztelt formája, az Élő Pávián és az öt megtestesítő szent majmok álltak. A könyv tehát a későkori egyiptomi vallás egy igen sajátos jelenségével, a szent állatok kultikus tiszteletével és az e mögött meghúzódó teológiai tanokkal foglalkozik. A szerző ennek a szerteágazó témának az egyes aspektusait már több alkalommal tárgyalta különböző platformokon, így többek között 2019-ben az *Ókor* folyóirat hasábjain is. Honszu szent páviánjainak kultusza ugyanakkor nem volt teljesen ismeretlen az egyiptológia számára, hiszen Dieter Kessler *Die heiligen Tiere und der König* című 1989-es monográfiájában röviden említést tett az akkor ismert releváns forrásokról. A téma alaposabb kidolgozását az azóta előkerült új adatok tették lehetővé, amelyek érdekes módon nem templomi és nem papirologiai, hanem halotti kontextusból kerültek elő, nevezetesen az ELTE egyiptomi expedíciójának *South Khokha Projectje* által feltárt thébai -400-as számú magánsír egyik Ptolemaiosz-kori csoporttemetkezéséből.

A könyv szerkezetileg három, jól elkülönített fejezetből áll: az első a -400-as számú sír történetét, a Teosz-család temetkezését, valamint a Honszu és az Élő Pávián köré épült komplex teológiai rendszert mutatja be; a második a tágabb kontextust, azaz a szent állatok kultikus tiszteletét tekinti át; a harmadik pedig a karnaki Honszu-körzet szent majmainak papságát és templomi személyzetét vizsgálja meg kilenc személy karriertörténetén keresztül.

A -400-as számú magánsír a thébai nyugati parti temető központi részén, a Khokha-domb déli lejtőjének első sírutcájában helyezkedik el. A sziklába vájtt, ramesszida kori sír építmény egy Hamin nevű kincstári írnok számára készült, akinek tevékenysége az I. Thotmesz által Észak-Karnakban létesített kincstárhoz kötődött, míg papi minőségében a szintén ezen a területen található Maat-templomban szolgált. A szomszédos 32-es és 61-es számú sírokban 2006-ban befejeződött ásatásokat követően a magyar régészeti misszió 2007 és 2016 között tárta fel a sírt. Az első fejezet a sír történeti fázisait mutatja be a Kr. e. 13. és a Kr. u. 2. század között, röviden kitérve a kapcsolódó 18. dinasztiai struktúrákra is. A leletanyagban az egyetlen hiátust a 21–22. dinasztiai sírmellékletek jelentik. A téma szempontjából a Ptolemaiosz-kori temetkezések közül a *Structure 4* jelű aknasírból előkerült anyag a legjelentősebb, ahonnan a Honszu-páviánok szolgálatában álló Teosz (egyiptomi: Dzsedhór) és Petenephotész (egyiptomi: Padinoférhotep) halotti felszerelése került elő. A csoporttemetkezés esetében jól kivehető, hogy sem a mumifikálás technikája, sem az alkalmazott *cartonnage*- és koporsóegységek összetétele nem mutat egységes mintázatot. A koporsók technikai kivitelezése, illetve az alkalmazott ikonográfia is arra utal, hogy azok Théba egyik vezető műhelyében készültek, ugyanakkor mégsem első élvonalbeli, hanem a kortárs ízlést híven és magas szinten mutató archaizáló stílusú darabokról van szó. A többi tárgytípussal, valamint a feltárt kerámiaanyaggal összevetve Schreiber a Teosz-család temetkezését a kora Ptolemaiosz-korra, a Kr. e. 3. századra keltezi.

Bár a család hét ismert tagja három generációt ölel fel, a szerző csupán Teosz és fia, Petenephotész karrierjére fókuszál. A személynevek vizsgálatát a

hozzájuk köthető tárgyak stíluskritikai elemzése követi. Figyelemreméltó, hogy a Petenephotész múmiáját őrző belső koporsó fedelét 74 darabból sikerült részlegesen rekonstruálni, amelyet a könyv egy kihajtható táblája külön is bemutat. Külön táblázatban olvashatók az apa és fia által viselt címek és pontos előfordulási helyük a halotti felszerelés egyes darabjain. Mindezekből megtudjuk, hogy a fiú csupán „a Pávián szolgálatja” címet viselte. Ezzel szemben apjához hat különböző cím is köthető, melyek közül csak az egyik takart papi hivatal, míg a többi öt a karnaki Honszu templom páviánjainak szolgálatához kapcsolódott.

Az első fejezet a thébai Honszu- és páviánkultusz, más szóval az Amon-birtok délnyugati oldalán elhelyezkedő Benenethez fűződő teológiai tanok részletes elemzésével zárul. A szerző elsősorban a III. Ptolemaiosz Euergetész által építtetett Bab el-Amara 59. jelenetét veszi górcső alá, amelyen az Élő Pávián más thébai templomreliefről eddig nem ismert alakja látható. A jelenet egy ünnepi áldozatot ábrázol, melyet az uralkodó mutat be a lunáris istennek, a Thottal azonosított Honszunak, akit a címkeszöveg egyszerre nevez teremtő istennek és a differenciált kozmoszt irányító istenségnek. A Benenet köré kiépült teológiai rendszer komplexitása jól érzékelhető már pusztán a tekintetben is, hogy Honszu helyi formáját hogyan igyekeztek megfeleltetni mind Suval, mind Thottal – ahogyan azt a jelenet kapcsán Schreiber is rendkívüli alaposan tárgyalja. Mindezek mellett az 59. jelenetben alkalmazott ikonográfiai repertoár sem került el a szerző figyelmét. Honszu holdsarlóval ékesített sólyomfejes ikonográfiájához hasonlóan a majom alak is az isten kettős, szoláris-lunáris természetét volt hivatott hangsúlyozni. Az erre vonatkozó legkorábbi, újbírodalmi források áttekintését követően Schreiber a harmadik átmeneti kori amulettpapiruszokon, valamint Montuemhatnak a karnaki Mut-templomban felvett önéletrajzi feliratában megjelenő Honszu-páviánok kérdésével foglalkozik. Mindebből kiderül, hogy a Honszu-templomhoz kapcsolódó későkori páviánkultusz összes lényeges eleme, ugyan még nem egységesen, de már a ramesszida kortól kezdve fokozatosan kimutatható. A későkori innovációt Honszemwaszet-Noferhotep majom alakban

elképzelt avatárja, az Élő Pávián és kultuszának bevezetése jelentette, amelyet a 30. dinasztia idején alapíthattak és legálább VIII. Ptolemaiosz uralkodásáig dokumentált.

A második tematikai egység a szent állat fogalmával és a későkori állatkultuszok sajátosságaival foglalkozik. Saját vallásuk kidolgozóiként az egyiptomiak nagyon pontos különbséget tettek a szent állatok és az általuk megtestesített istenek tisztelete között. Nem magát az állatot feleltették meg az adott istennel vagy istenekkel; az állat csupán közvetítő volt, ami lehetővé tette az isteni hatalom hosszabb időn át tartó földi megtestesülését. Schreiber a fejezetben először a jól dokumentált egyedi inkarnációs állatok (az Ápisz és a Buhisz bika, valamint a Mendészi Kos) segítségével járja körül az ókori Egyiptomban tisztelt szent állatok életének fontosabb állomásait, azaz kiválasztásukat, beiktatásukat és hivatali működésüket, valamint halálukat és temetésüket. Ezt követően pedig a Szakkarában, Tuna el-Gebelben és Thébában tisztelt szent majmok pályafutását ismerteti. Előbbi két központ esetében a majmok jellemzően Thot, míg utóbbinál Honszu szent állatai voltak. Egyiptomban elsősorban pávián, cercóf és makákó nemzetségek egyedei kerültek, amelyeket a Vörös-tenger partvidékén kialakított telepekről, valamint a Nílus és a Kék-Nílus által határolt Meroé-szigetről és a Kék-Nílus mentén elterülő élőhelyekről szállíthattak az országba.

Haláluk után a szent állatokat külön erre a célra kialakított állattemetőben temették el, amelyek gyakran katakombaszerű folyosós sírok voltak. A majmok külön csoportot alkottak, ugyanis a hermapoliszi és szakkarai anyagból jól látszik, hogy egyszerre mindig több szent állatot tartottak a templomban, azonban mindegyik inkarnáció saját névvel és így önálló identitással rendelkezett. A fejezet a Thébából eddig egyetlen ismert majomtemető, a Vádi Gabbanet el-Gurud leleteinek vizsgálatával zárul. A temető feltárását két francia zoológus végezte el a 20. század legelején, régészeti tereptapasztalatuk hiányából adódóan azonban a leletkörülmények rekonstruálása ma csak korlátozottan lehetséges. A nekropoliszt, ahonnan galléros és Anubisz-páviánok gyengébb minőségű múmiái is előkerültek, a szerző a késő-dinasztikus/görög-római korra datálja. Meggyőző

érv születik továbbá arra vonatkozóan is, hogy melyik isten szent állatainak szolgált végső nyughelyként a vádiban kialakított temető. A thébai nyugati parton található Kaszr el-aguz-i templom alapján a korábbi kutatók egyértelműen Thot mellett érveltek, a templom dekorációs programjában azonban nem szerepel az istenséggel kapcsolatosan majom ikonográfia. Egy Kr. e. 2. századi démotikus jogsemmisségi nyilatkozatban azonban a páviánokat Suhoz kötik, aki thébai kontextusban Honszuval vagy Honszu-Suval azonosítható, így Schreiber nem tartja kizártnak, hogy a Vádi Gabbanet el-Gurudban eltemetett majmok a karnaki Honszu templomból kerülhettek oda.

A harmadik és egyben utolsó tematikai egység a Honszu templomban tisztelt Élő Pávián és a hozzá kapcsolódó szent majmok kultuszának felépítését tárgyalja. Az egyes fejezetek a kultuszt irányító papságra, az Élő Pávián halotti ritualistáira, valamint annak templomi személyzetére koncentrálnak. A legkorábbi, a kultuszhoz köthető személy Hór volt, akinek szituláján több cím is utal a Honszu-templomban tisztelt páviánok kultuszára, illetve az ahhoz kapcsolódó gazdasági egységre. Két taniszi főpap pályafutásából pedig az is világosan kiderül, hogy a szent majmok tisztelete Thébához hasonlóan itt is Honszemwaszet-Noferhotep lokális kultuszához kötődött. A Ptolemaiosz-kori démotikus anyagban a kultusz kapcsán lektorpapok szerepelnek, míg az állatok napi gondozását egy specializált személyzet látta el, akik Honszu páviánjainak esetében leggyakrabban a „*sdm*-‘s-szolgáló” címet viselték, melynek értelmezéséhez minden esetben további specifikációra van szükség, hiszen szolgálók az élet minden területén dolgoztak.

Schreiber végül a -400-as számú sírban eltemetett Teosz címeit és munkakörreit tanulmányozta behatóan, aki pályáját egyszerű szolgálóként kezdte, majd vált a Benenetben dolgozó templomi személyzet főnökévé, végül főgondozóvá és *wabet*-felügyelővé. Érdemeinek elismeréseként pedig két további, feltehetően honorifikus címben is részesült: Honszemwaszet-Noferhotep őrzője és Hathor papja lett. A szerző a Petenephotész/Padinoférhotep személynév, valamint egy, a sírból előkerült, az ifjú, újjászületett Honszut ábrázoló bronzamülett és a Petenephotész-koporsó pektorálisának

egyik ikonográfiai részlete alapján összegezte kutatását. Ezek ugyanis mind egy bensőségebb viszonyt sejtetnek, amely valaha Honszu és az Élő Pávián, valamint az őket szolgáló apa-fia páros között létezhetett.

A könyv a szerzőtől megszokott magas szakmai színvonalon íródott, lényegre törő, olvasmányos és egyben informatív. A kultuszhoz kapcsolódó, meglehetősen szűkös forrásanyag ellenére igen mély betekintést enged annak történetébe, a páviánokat szolgáló személyzet szerepköréibe, illetve a szent állatok kultikus tiszteletének tágabb kontextusába. Külön öröm, hogy az olvasó bepillantást nyerhet a -400-as számú sírból előkerült, ezidáig publikálatlan anyagba is. Az A/5-ös könyvformátum ellenére az illusztrációk jól kivehetők, a könyv végén található név- és tárgymutató pedig rendkívül hasznos segítség az olvasónak.

Varga Dániel